

PL 480
G
31
24
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

P464

Nash Jezik

Dup

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVIII, св. 3

БЕОГРАД, 1970.

САДРЖАЈ

	Стр.
	Страна
1) Олга Ристић, Однос основе и наставака <i>-овати, -исати, -ирати</i> глагола страног порекла	131—161.
2) Др Живојин Станојчић, Прилог тумачењу конструкција типа <i>глад ме</i> и сл.	162—168.
3) В. Михајловић, Диј. <i>цџбрен</i> — постан (<i>unfettig</i>) — етимолошки есеј	169—170.
4) Мирослав Б. Николић, Дистрибуција облика инстр. сингулара заменица: <i>ја, он/оно, она, ко, што, тај/то</i>	171—186.
5) Језичке поуче	187—193.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1970.

ДИСТРИБУЦИЈА ОБЛИКА ИНСТРУМЕНТАЛА СИНГУЛАРА ЗАМЕНИЦА: ЈА, ОН/ОНО, ОНА, КО, ШТО, ТАЈ/ТО.

1. Познато је да у нашем савременом стандардном језику постоје двојаки облици инструмента ла сингулара заменица: од *ја*: *мног* и *многе*, од *он* и *оно*: *њим* и *њиме*, од *она*: *њом* и *њоме*, од *ко*: *ким* и *киме*, од *што*: *чим* и *чиме*, од *тај* и *то* *тим* и *тиме*.

2. Познато је, такође, да језик, из разлога језичке економије, по правилу избегава дублет. И то их избегава или (1) елиминисањем једне од истозначних варијанти или (2) њиховм међусобним диференцирањем.

3. Писан управо с обзиром на ту чињеницу, овај рад представља покушај утврђивања правила (или бар тенденција) дистрибуције, двојак их ових заменичких облика, тј. облика са покретним вокалима *-е* и облика без тог вокала¹.

4. У ту сврху прегледао сам дела 1) Милути н Ускоковић, *Чедомир Илић*, Београд 1963, стр 29—234 (скраћено: Ускок.); 2) Јосип Косор, *Изабране приповијести*, Загреб 1950, стр. 7—271 (скр. Косор); 3) Вељко Петровић, *Раванград*, Београд 1966, стр. 17—219 (скр. Петр. В.); 4) Иво Андрић, *Жећ* — приповетке, сабрана дела — књ. VI, Београд 1963, стр. 9—258 (скр. Андрић); 5) Владан Десница, *Прољећа Ивана Галеба*, Београд 1967, стр. 57—411 (скр. Десница); 6) Михаило Лалић, *Раскид*. Београд 1966, стр. 7—398 (скр. Лалић); 7) Меша Селимовић, *Дервиш и смрт*, Београд 1969, стр. 6—389, (скр. Селим.); 8)

¹ Покретним вокалима посвећена је расправа Живојина Станојчића *О двојак ом облику предлога у секвенци с/са + надежни облик*, Наш језик, књ. XV, 257—287. Шире о двојак ом предлошким облицима в. код проф. М. Стевановића: *Употреба неких предлога са а на крају и без њега*, Наш језик, XVII, 1—9.

Слободан Новак, *Миристи, злато и тамјан*, Загреб 1969, стр. 5—204 (скр. Новак); 9) Борислав Пекић, *Ходочашће Арсенија Његована*, Београд 1970, стр. 9—346 (скр. Пекић).

5. На основу материјала из језика ових дела дошао сам до следећих закључака.

1⁰ Уз предлоге се готово по правилу употребљавају краћи облици поменутих заменица (дакле, они без *-е*). Једино се понекад уз предлог *с*, без непостојаног самогласника *а* на крају, употребе облици са покретним *-е*.

2⁰ Без предлога се готово увек употребљавају облици ових заменица с покретним *-е* на крају.

3⁰ Иако — у крајњој линији — ови закључци важе за све заменице о којима је овде реч, ипак извесне разлике у дистрибуцији њихових облика постоје међу њима.

4⁰ И међу писцима постоје извесне разлике у употреби облика ових заменица.

5⁰ Ни један од горе наведених закључака не важи за оне облике који су: а) престали бити заменицама и постали друга врста речи (*чим* — као везник и прилог, *тим* — као прилог и б) који се употребљавају као атрибут (облик *тим*), јер тамо мора бити обличког слагања и облик са *-е* је искључен.²

6. Размотрићемо дистрибуцију облика сваке од ових заменица појединачно и утврђене закључке илустровати примерима из прегледаних дела деветорице наших књижевника.

7. Облици инструментала синг. заменице *ја*.

а) С предлозима.

С предлозима се увек употребљава само краћи облик — *мног*:

² То важи и за случајеве типа: Човек се ослободи једног робовања да би *тим самим* одмах потпао под стотину других (Десница, 218). — Истина престаје бити истина *самим тим* што смо је изrekli (И., 281). — Таква је решеност ... *самим* и била правоснажна (Пекић, 81). Један једини пример са *-е* нашао сам код Деснице: *Самим тиме /се/* задовољавају (стр. 169). Појава облика са *-е* омогућена је другим местом заменичког облика у инструменталној синтагми, а извесног утицаја имало је и значење те синтагме — значење *средства*.

Стога о овим случајевима (као и о оним наведеним у т 5⁰) није потребно даље говорити.

Да пустиш, тето, Вишњу са мном? (Ускок., 166). — Куд год се ја макнем, он за мном (Косор, 153). — Нада мном свели се кестени (И. 58). — Пода мном као да је горјела земља (И. 153). — Ајде за мном! (И. 237). — Јак бол ... је хтео да преда мном сакрије (И. 130). — Он се одмах сложио са мном (Андрић, 94). — За мном куља дувански дим (И. 17). — Он је лежао пода мном (И. 76). — Сремац се опростио са мном (Петр. В., 209). — Каска за мном (И., 301). — Преда мном пуче сура каменита стрмина (И., 376). — Руковао се са мном (Десница, 81). — Ишли су за мном (И., 263). — Нада мном је стајао човјек (И., 189). — Преда мном је дуга ноћ без сна (И., 8). — Он пугује са мном (Селим., 105). — Драга је дошла за мном (Новак, 7). — Пода мном била је цијела црква (И., 93). — Преда мном се јавља визија једнога свијета (И., 101). — Стража бди нада мном (И., 191). — Лежи овде преда мном (И., 284). — Данас немаш среће са мном (Пекић, 229). —

б) Без предлога.

Инстр. синг. без предлога се врло ретко употребљава. Ако се и јави, то је увек само облик са *-е*, тј. *мноме*:

Хтеле /су/ да се поносе *мноме* (Петр. В., 66). — С језом мислим на године када је *мноме* харало самољубље (Дес., 125). — Нека *мноме* протјечу осјећања (И., 401).

Ово су једина три примера са обликом *мноме* које сам нашао у прочитаним књигама. То долази отуда што се заменица *ја* употребљава само за лице (и то за прво лице), која се, као таква, врло ретко може наћи у ситуацији која захтева употребу инстр. синг. без предлога (значање оруђа, средства, просекутивно значење).

Да таквих ситуација, ипак има, показују — поред наведених — и ови примери (сви узети из Маретићеве *Граматице*, Загреб 1963, стр. 190. и сви, наравно, са покретним вокалом *-е*): да облада *мноме* (Вук); удри *мноме* о земљу (нар. прип.); закуни се *мноме* (нар. песма); да не обладају *мноме* (Даничић).

Изузетно ретке могућности јављања инстр. синг. личне заменице *ја* без предлога довеле су до тога да се и тамо — где бисмо очекивали инстр. без предлога — јавља (данас све чешће) инстр. с предлозима. То аутоматски повлачи за собом и употребу краћег облика, облика *мноm*. Исп.: Нека чудна животна сила тресла је *са мноm* (Косор, 117). — Више нисам би господар својих мисли и осјећаја, јер је *са мноm* овладало то женско и демонско лице (И., 264). — Били /су/ сигурни да ће лако владати *са мноm* и чинити што буду хтјели (Селим, 343).³

8. Облици инструмента синг. личних заменица *он* и *оно*.

а) С предлозима:

У овој се ситуацији по правилу, употребљава облик *њим*, дакле облик без покретног вокала *-е*:

Једно женско срце куцало је за *њим* (Ускок., 88). — *Под њим* је жуборила озидана чесма (И., 216). — *Пред њим* блесну опет Морава И., 173). *С њим* је као и с пливањем (И., 97). — Плакао сам за *њим* (Косор, 125). — Зархтао је *пред њим* Марин (И., 70). — Пролази *с њим* испод шљива (И., 96). — Трчите за *њим* (Андрић., 177). — Небо се *над њим* видно нише (И., 19). — *Пред њим* се беласала калдрма (И., 204) — *С њим* је био и фра Марко (И., 29). — *Са њим* сам једним разговарао о трупу (И., 151; укупно 50). — Чисто видим *под њим* лице (Петр., В. 73). — Он стрепи *пред њим* као пламичак (И., 81; — Сваки дан се шали *с њим* (И., 39; укупно 27). — Чежњиво сам се освртао за *њим* (Десница., 170). — *Над њим* [је/ на плафону мрља влаге (И., 94). — *С њим* је готово (И., 279; укупно 40). — Препознали смо перивој *над њим* (Лалић., 289). — Неки се крећу *под њим* (И., 233). — Страже *пред њим* није било (И., 87; укупно 40). — Стајао сам *над њим* (Селим., 386). — *Под њим* је Стамбол (И., 297). — *Пред њим* ћу бити храбар (И., 180). — Друговао је *с њим* И., 240 укупно 66). — Дошао сам до врата за *њим* (Новак., 170); — Пропадам *с њим*

Т. Маретић (оп. с., 190) каже: „U instr. dva su oblika za prvo lice: *tnom* i *tnote* od kojih je prvi malo običniji, osobito iza prijedloga“.

(И., 102); укупно 6). — Опет сам *пред њим* стајао (Пекић 89); — Само достављам све што се с њим збива (И., 21). — Рекло би се да сам са њим био у додиру (И., 284; укупно 14).

В) Има, међутим, и извештан број примера у којима се с предлозима јавља и дужи облик — *њиме* махом с предлогом *с* (но ни тада код свих писаца):

Полети за *њиме!* Косор 82; — Како бих се ја с *њиме* растала (И., 91). — Изумире с *њиме* и свака успомена (И., 217; укупно 16 : 14 уз *с*, 2 уз предлоге са вокалом). — Шта се то с *њиме* догађа (Андрић, 69—70; једини пример). — Угледао /сам/... „господина солгабирова“... а за *њиме* плавог, вармећког пандура (Петр. В., 158). — С *њиме* мора добро поступати (И., 39; укупно 6:5 уз *с*, 1 уз остале предлоге). Завезу се сви за *њиме* (Лалић 149). — Мирним гласом разговара с *њиме* (И., 79). — Шта је с *њиме?* (И., 394; укупно 10 : 9 уз *с*, 1 уз остале предлоге). — А ја се с *њиме* упуштам (Новак, 135; 2 примера). — Моја душевна одузетост с *њиме* никакве везе није имала (Пекић, 327; 3 примера сва три са *с*).

У прочитаним делима М. Ускоковића, В. Деснице и М. Селимовића нисам нашао оваквих примера.

б) Без предлога:

а) Без предлога се, готово увек, употребљава дужи облик — *њиме*:

Поново зграби будак, замахну *њиме* (Ускок., 180; једини пример). Хтио /је/ да ... цео свијет испуни *њиме* (Косор, 40; једини пример). — Чезнутљиви таласи свирке занихали су се *њиме* (Петр. В., 125). — Шеретски је намигнуо *њиме* на великога Немца (И., 219; укупно 11). — *Њиме* ће нас прекорети (Лалић, 21). — Трчим *њиме* [трагом] (И., 348; укупно 6). — На махове је чак изгледао задовољан *њиме* (Десница, 79): — Поносни су на њега, одушевљавају се *њиме* (И., 280; укупно 6). — Сувише сам се забавио *њиме* (Селим, 62). — Био им је добродошао да *њиме* убију

чаму (И., 288; укупно 8). Брзо *њиме* одмахне (Новак, 91; укупно 2). Има душу која *њиме* управља (Пекић, 280; укупно 2).

Код Андрића сам нашао само један пример инстр. синг. заменица *он/оно* без предлога, али с обликом без покретног вокала *-е*.

б) У овој је међутим, позицији облик *њим* изузетно редак:

Ја се нисам користио *њим* (Ускок., 140; једини пример). — Сва /је/ околина задовољна *њим* (Андрић, 77; једини пример). — Ојачај *њим* мртвим снагу моју (Селим., 172; једини пример). — Као да је неки други дан дошао и други живот *њим* почиње (Лалић, 386; укупно 3 примера, сва три у синтагми *њим мртвим*).

Код Косора, В. Петровића и Деснице оваквих примера нисам нашао.

9. Облици инстр. синг. заменице *она*.

Оно што је речено за облике заменица *он/оно* важи готово у потпуности и за ову заменицу.

а) Са предлозима:

а) *Пред њом* се појави Чедомир Илић (Ускок, 192). — Они се забављају *с њом* (И., 101). — Излазили су чешће *са њом* (И., 55; укупно 25). — Погледаше *за њом* у страху (Косор., 197). — Сав се ја савио *над њом* (И., 147; — *С њом* се игра као дијете *с ватром* (И., 53; укупно 15). — Он је измахивао *за њом* држалицом (Андрић, 16). — Спава *с њом* (И., 217). — Човек мисли да се игра *са њом* (И., 81; укупно 13). — Плако сам *пред њом* (Петр. В., 85). — Полако се упућивао у разговоре *с њом* (И., 107; укупно 9). — Кришом поћем *за њом* (Десница, 121). — Разгосподари се чак и *над њом* (И., 239; — *Кокетирамо с њом* (И., 367; укупно 28). — Мени се причињава... да се простор *под њом* пуни ситним звуцима (Лалић, 314). — *С њом* човек мисли да је за-

води (И., 208; укупно 7). — Није постојала жеља за *њом* (Селим., 280). — Кад је то открио пред собом, сакрио је *пред њом* (И., 284). — Сусрешћемо се *с њом* (И., 104; укупно 13). — Он је *под њом* сух за киша (Новак, 16). — Могу увијек *пред њом* говорити (И., 146). — *С њом* је тако најбоље (И., 89; укупно 22). — Нисам имао срца да је пробудим те своју одлуку *с њом* још једаред претресем (Пекић, 89). — Па шта радиш тамо *са њом* (И., 309; укупно 11).

Поће *с њоме* у живот (Косор, 79). — Онда се он *с њоме* пошали (И., 243; укупно 14 примера, сви са *с*). — *С њоме* ниједна није могла изаћи на крај (Петр. В., 114).

— Положи [ми] руку на раме, те рефлексивно спустих раме *под њоме* (И., 74; укупно 3). — Погледах се *с њоме* (Лалић, 346). — Онда се заплри *с њоме* (И., 383; укупно 8 примера, сви с предлогом *с*).

Облике с покретним вокалом *-е* уз предлоге нисам нашао код Ускоковића, Андрића, Деснице, Селимовића, Новака и Пекића.

б) Без предлога:

а) Он је *њоме* махао по ваздуху (Ускок., 202). — Нешто јаче од *ње* заповедало је сад *њоме* (И., 232; укупно 3). — Истресао [је] лулу и куцкао *њоме* о опанак (Андрић, 43). — Мушкарци прате игру, потпуно занесени *њоме* (И., 230; укупно 4). — Можда бих га и ја габала *њоме* (Петр. В., 152; једини пример). — Такав нам се људски створ привиђа неоткупииво оптерећен својом љепотом, заробљен *њоме* (Десница, 119). — *Њоме* [се] може искусити доброта ништавила (И., 404; укупно 4). — Поносно маше *њоме* (Лалић, 95). — Дао бих ти цабе воде, а не да тргујем *њоме* (И., 364). — Има једну дужу ногу, забагује *њоме* (И., 383; укупно 8). — Сјенке су само пролазиле *њоме* (Селим., 42). — Не брани правду, он напада *њоме* (И., 249; укупно 7). — Излијечити се може само онај ко се *њоме* заразио (Но-

вак, 104; укупно 2). — Витлао је њоме [заставом] као ба-
тином (Пекић, 280; укупно 3).

У Косоровим *Изабраним приповијестима* нисам нашао ни
један пример инстр. синг. заменице *она* без предлога.

β) Прихвати ... цјепаницу, измахну њом (Андрић, 60;
једини пример). — Видиш ову кљакаву руку, њом сам ја
зарадио (Петр. В., 92; једини пример). — Чим само за тре-
нутак попусти непосредна утроженост њом, он се одмах
избездобрази (Десница, 239; једини пример). Знају да њом
нико не пролази (Лалић, 295). — Нашли смо стазу, идемо
њом (И., 380; укупно 3 примера).⁴

10. Облици инстр. синг. именичке заменице *ко*.

а) С предлозима:

α) У овој се позицији готого искључиво употреб-
љава облик *ким*:

Било да се *с ким* сусретне (Ускок., 147; укупно 2). —
Ту се немаш *с ким* борити (Косор, 58). — Знаш ли *пред*
ким си (И., 51; укупно 7). — Не знаш *пред ким* говориш
(Андрић, 88). — Бирају *с ким* ће сести (И., 91; укупно 4).
— Бар да сам могла *с ким* да говорим (Петр. В., 148; укуп-
но 5). — Једини *с ким* сам могао да говорим о теби био је
фра Анђело (Десница, 325; укупно 3). — Знаћеш *с ким* си
се закачио! (Лалић, 246; укупно 4). — Знам *с ким* разго-
варам (Селим., 134; укупно 7). — *С ким* разговарам?! (Но-
вак, 106; укупно 5). — Више ти изгледа није било стало
пред ким то чиниш (Пекић, 133; укупно 3).

Посебно треба истаћи оне случајеве у којима се испред
инструменталне синтагме *с предлозима* јавља негација *ни* или
нека друга проклитика. У њима се без изузетка јавља краћи
облик *ким*:

⁴ Т. Маретић (ор с., 193) каже: „U instr. sing. oblici *njime, njome* jednako su obični kao i *njit, njot*, s prijedlogom i bez prijedloga“.

Усамљено биће што се *ни с ким* не да да удружи (Ус-кок., 160; ови примери урачунати су у бројке наведене у горњем пасусу). — Неће *ни с ким* да говори (Андрић, 31). — Арака није саобраћао *ни с ким* (Петр. В., 217). — Та-кву устрепталу малаксалост ... *ни пред ким* ... нисам осје-тно (Десница, 111) — Нико се не поводи *ни за ким* (Селим. 256). — Зар она *и с ким* разговара (И., 319). — *Ни с ким* ја нисам (Пекић, 274).

а) У прочитаним делима нашао сам само два примера упо-требе дужег облика (*киме*) уз предлог и оба су с предлогом с:

Коцкамо се на живот и смрт, и није нам баш јасно *с киме* (Лалић, 264). — Какву он то ипру игра? *С киме?* (Селим., 319).

б) Без предлога:

У девет прочитаних књига деветорице наших писаца нисам нашао ни један пример употребе инстр. синг. заменице *ко* без предлога. Разлог томе, онај исти који је наведен и за заменицу *ја*, лежи у семантици и карактеру ове „номиналне (именичке)“ „персонификативне (особне)“ заменице. Изгледа, чак, да су језичке ситуације у којима би се ова заменица у инстр. синг. могла употребити без предлога још више редуциране. (Тиме се, заправо, може објаснити и веома мали број примера — свега два — облика за *-е* уз предлоге јер су они, као што је напред истакнуто, карактеристика инструментала без предлога).

У богатој грађи за Речник САНУ међу листићима са заме-ницом *ко* нашао сам само два примера инстр. синг. без пред-лога, од којих је један стран нашем данашњем језичком осе-ћању:

Ким се друштво похвали, брже кланац захвали (Српске на-родне пословице ... скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Ка-раџић, Београд 1900, 133). — 29. јула дођоше на ред „Разбој-ници“, свакако зна чији, али не зна *киме* преведени (Позориште, I, Нови Сад 1872, 318).⁶

⁵ В. М. Пешикан, *О систем у заменичких речи*, Наш језик, књ. XVI, 247.

⁶ Т. Маретић, (оп. с., 198): „У instr. је *kim* и *kime* једнако обично“.

11. Облици инстр. синг. заменице *што*.

Како је ово „номинална (именичка) имперсонализована (предметна, неособна)“ (М. Пешикан) заменица, разумљиво је што овде имамо управо обрнуте појаве од оних које смо записали код заменице *ко*. Овде је, наиме, изузетно фреквентан инстр. без предлога — у коме се готово једино јавља дужи облик (*чиме*) — што је условило подједнако честу употребу обају постојећих облика краћег — *чим* и *дужег* — *чиме* у инструменталу са предлозима.

а) С предлозима:

За разлику од заменице *ко*, заменица *што* у прегледаним делима се ретко среће у инстр. синг. с предлозима.

а) Предлог + *чиме* (наводим све примере):

Ни пред чим се није заустављао (Андрић, 101). — Тражио [си] задовољство не у оном главном за *чим* идеш (Десница, 253). — На њему није набена мислица с ... ма *чим* што би омогућило утврђивање идентитета (И., 344). — Није потребна никаква ... подударност с било *чим* другим (И., 117). — *За чим* чезне? (Лалић, 254). — Нема смисла за власт *ни над чим* (Селим., 104). — *Ни с чим* је не бих замијенио (И., 283).

Андрићев и оба Селимовићева примера су са још једном енклитиком *што*, као што смо видели и код заменице *ко*, доприноси употреби краћег облика.

β) Предлог + *чиме* (наводим све примере):

Шта ти зна за *чиме* смо ми? (Петр. В., 90). — Поделише нам мунисију ... двапут више од онога *са чиме* смо рат почели (Лалић, 322). *Над чиме* би се све свијет имао прилике да згрине! (Десница., 222). — Опипавао је готово с невјерицом. А заједно с њом и све *с чиме* долази у додире и односе И., 196). — Формама ... савршено отпорним идентификују с ма *чиме* што је

као рукотворина блистало (Пекић, 308). — Не обраћам пажњу на све оно непознато *са чиме* ћу долазити у додир (И., 63).

Посебно истичем примере: Такву устрепталу малаксалост ваљда ... *ни пред чиме* нисам осјетио (Десница, 111) (у коме је дужи облик употребљен и поред постојања две енклитике испред заменице) и: Ја *пред* много *чиме* застајем (Селим., 202) (у коме се облик *чиме* могао употребити након интерполирања прилога „много” у предлошку инструменталну синтагму).

б) Без предлога:

а) *чиме*:

Није знала *чиме* да се позабави (Ускок., 196; једини пример). — Свежите старог магарца *чиме* (Косор, 169; укупно 3). — Смишљао [је] *чиме* ће их боље угостити (Андрић, 73; укупно 2). — *Чиме* да отпочнемо? (Петр. В., 23; једини пример). — Било је нешто *чиме* ми се Мато особито наметао (Десница, 176). — *Чиме* га заговарају? (И., 237; укупно 11). — Бије Боро *чиме* стигне (Лалић, 166). — Домишљаам *чиме* да му преварим очи (Лалић, 264). — Нико не зна *чиме* прво да почнемо (И., 356; укупно 12). — *Чиме* би вратила услугу, велики Боже! (Селим., 25). — Људи лако заборављају оно *чиме* се не поносе (И., 227). — А *чиме* си ме оптеретио? (И., 320; укупно 13). — Она је стала ... тражити око себе нешто *чиме* би ме убила (Новак, 73). — Ако ме каните уцјенивати, прије ми реците *чиме* (И., 167; укупно 5). — Ти си знао да он нема *чиме* да их исплати (Пекић, 109). — *Чиме* ... мисли да се до сада бавио (И., 315; укупно 10).

б) *чим*:

Тај је облик у овој позицији изузетно редак. Пронашао сам само два примера:

Бог зна, може да окиње. — *Чим* ће? (Петр. В., 56). — Што је то .. *чим* нас тако силно одбија мрак? (Десница, 124).

12. Облици инстр. синг. заменица *тај/то*.

а) С предлозима:

Иако се и ове заменице у инстр. синг. много чешће употребљавају без предлога — па самим тим и облик *тине* — у инстр. синг. с предлозима не долази до експанзије тога дужег облика (као код заменице *што*). То се лако може објаснити. Заменице *тај/то* имају, у ствари, најчешће атрибутску функцију. У инстр. синг. — без обзира на (не)употребу предлога — у том случају се увек (као што смо већ рекли) јавља облик без вокала *-е*. Заменица *што*, међутим, такве функције нема.

Све ово потврђују ниже наведени примери.

а) Предлог + тим:

Вишњу је волео. *С тим* је био начисто (Ускок., 136; једини пример). — На страну *с тим*, говорите о нечем паметнијем! (Косор, 166; једини пример). — Набе начина да оде код ... другова ... *с тим* да им помогне о Коризми (Андрић, 82; једини пример). — Стално [сам] незадовољан *с тим* што се догодило (Петр. В., 172; укупно 3). — Могу бар *с тим* да раскрстим (Лалић, 20). — Једном су се помирили *с тим* да су мртви (И., 385; укупно 3). — Није хтио да *с тим* буде завршена партија (Десница, 225). — Под *тим* мислим на инјекцију (И., 397; укупно 8). — Зар се и *с тим* није могао шалити (Селим., 253; укупно 2). — *С тим* располаже ... према закону (Новак, 173; укупно 5). — Ја и рачунам *с тим* да те изазовем! (Пекић, 230). — Не мешајмо *са тим* никакву пророчку позваност (И., 24—25; укупно 11).

β) Предлог + *тине*:

Имећу поседника и посада ... могућан је и један дубљи па *с' тине* и племенитији одношај (Пекић, 36). — Ја сам већ био начисто *с тине* да моме ходочашћу није дошао крај (И., 262).

Ово су једина два примера, оба с предлогом *с*. (У првоме би још и значење налагало употребу инстр. без предлога).

б) Без предлога:

а) *тима*:

Његова машта не задовољи се *тима* (Ускок., 81). — Шта хоћеш *тима* да кажеш? (И., 205; укупно 5). — Он знаде бројити и мислим, да сам *тима* све рекао (Косор, 215; укупно 5). — *Тима* је почео неочекивани и нагли преображај (Андрић, 250; укупно 4). — Не бавим се ја више *тима* (Петр. В., 55). — Бог ти јећ *тима* и опростио што то причаш (И., 83; укупно 7). — Они се *тима* бране (Десница, 117). — *Тима* се не би откупио (И., 327). — Што си *тима* постигао? (И., 359; укупно 52). — Он је *тима* витлао (Лалић, 149). — Правдају се, али *тима* не губе суштину (И., 192). — Скидоше торбе, као да *тима* протестују (И., 360; укупно 21). — Надвладао ме *тима* што ми је наметнуо свој начин размишљања (Селим., 200). — Објашњавам то *тима* што све може постати страст (И., 350; укупно 8). — Да видимо ... шта *тима* добивамо (Новак, 133; укупно 3). — Најбоље да почнем *тима* што ћу ... признати да сам ... био врло узнемирен (Пекић, 10). — Одговорио сам *тима* што смо се одрекли вести (И., 196; укупно 16).

β) *тим*:

Својим ... лицем чешка о његово... и *тим* се наслађује! (Косор, 243). — Користећи се *тим*, он га замоли да седну ту у предсобљу (Андрић, 225). — Јасно се осјећало ... да *тим* изражава мишљење обију (Десница, 74). — Нисам такав полтрон да бих се *тим* задовољно користио (И., 105). — Ја сам био задовољан и *тим* што сам био умјерено штетан (И., 214).

То су једини примери овога типа.⁷

13. Целокупно досадашње излагање синтетички је — бројкама — приказано у приложеној табели (стр. 184).

⁷ Т. Маретић (оп. с., 195): „U instr. sing. pored *tim* govori se i *time*, ali rijetko, osobito ispred kakve imenice“ [?!].

облици заменица	са предлозима		без предлога		
	-с	-Ѧ	-с	-Ѧ	
ЈА	0-0%	217-100%	3-100%	0-0%	свега -с 3=1,3% свега са -Ѧ 217=98,7%
ОН(О)	37-11,15%	295=88,85%	37=89%	5-11%	свега са -с 74=19,7% свега са -Ѧ 300=80,3%
ОНА	25-15%	143=85%	32=84,21%	6-15,79%	свега са -с 57=22,3% свега са -Ѧ 149=77,7%
КО	2-4,75%	40=95,25%	0-0%	0-0%	свега са -с 2=4,75% свега са -Ѧ 40=95,25%
ШТО	8-53,33%	7=46,67%	58=95,08%	3-4,92%	свега са -с 66=86,8% свега са -Ѧ 10=13,2%
ТАЈ/ТО	2-5,40%	35=94,60%	121=96,03%	5-3,97%	свега са -с 123=73,51% свега са -Ѧ 40=26,54%
Свега	74/ 9%	737/ 91%	251/ 92,95%	19/ 7,05%	са -с 325=30,06% са -Ѧ 756=69,04%

Табеларни приказ дистрибуције и фреквенције облика инстр. синг. заменица: ја, он/оно, она, ко што шај/шо.

14. Подаци изнесени у овој табели, као и досадашње излагање, дају довољно чињеница на основу којих би се могло одговорити на питање зашто је дошло до овакве дистрибуције облика инстр. синг. заменица ја, он/оно, ко, што и тај/то.

До овакве дистрибуције дошло је из ових разлога:

1) Облици ових заменица без покретног -е једносложни су и имају силазну интонацију. Са тих једносложних облика акценат се преноси на проклитику. Такав међузависан интонациони

однос између проклитике и заменице задовољава потребу за економичном употребом језичких средстава (предлог и заменица чине готов једну „реч“: *са њим* и сл.)

2) Облици ових заменица са покретним вокалом имају узлазну интонацију. Узлазна се интонација не преноси на предлог. Зато веза *са њиме* и сл. представља две речи и самим тим је неупоредиво мање економична.⁸ Као неекономична — није ни могла добити широку примену у језику.

15. Тако долазимо до закључка да су ти ритмичко-интонациони разлози и, с њима повезани, разлози језичке економије довели до напред показане дистрибуције облика инстр. синг. заменица о којима је реч.

16. Овај закључак поткрепљују следећи моменти:

1^о Од укупно 74 примера са дужим обликом уз предлоге 63 (или 85%) је са предлогом *с*, дакле са предлогом који не може бити носилац интонације.

2^о Ако се између предлога са вокалом и облика заменице јави нека непроклитичка реч, тј. реч која има свој акценат, већа је могућност за употребу облика са *-е*. Исп.: *Ја пред много чиме застајем* (Селим., 202).

3^о Ако се уз инстр. синг. заменице *ја* употреби предлог — то мора бити предлог који је конституисан бар једним вокалом. Отуда код ове заменице и немамо комбинацију: *предлог + многе*.

4^о За облике заменице *сав* (*свим* и *свиме*) — које имају исте фонетско-морфолошке карактеристике осталих, овде разматраних заменица са покретним вокалом *-е* у инстр. синг. — не важе напред показане особености дистрибуције управо стога што су оне увек под акцентом, код њих нема преношења акцената на проклитику — ни онда када је у питању силазни акценат на облику *свим*. Исп.:

Кидо *са свиме* што је старо (Косор, 43). — Мирила би нас *са свиме* што се деси (Селим., 201). — Али и: И баш одатле црпао је ... *предност пред свим* што би могло претендирати да га замијени (Десница, 223).

⁸ Исп. Ж. Станојчић, ор. с., 258.

17. Тако се облик ових заменица без покретног *-е* везао за предлошко-падежну конструкцију. На известатн начин он је тиме престао бити аутономан облик који се може несметано и доследно употребити и сâм, без предлога. То бисмо могли навести као један разлог зашто су без предлога многа чешћи облици с *-е*.

С друге стране се употребом вокала *-е* у инстр. синг. без предлога компензира одсуство предлога. Уз то, беспредложни инстр. ових заменица заузима, по правилу, семантички и интонационо једно од централних места у икаказу. Разумљиво је онда што се у таквој ситуацији употребљава баш *д у ж и а* не краћи облик — кад већ постоје два.

Мирослав Б. Николић